

Fehari RAMADANI & Fati ISENI

ASPEKTE TË VEPRIMTARISË SË LIDHJES SHQIPTARE NË KAZANË E TETOVËS

Traktati i Shën Stefanit, i 3 marsit të vitit 1878, që iu imponua Perandorisë Osmane nga Perandoria Ruse, jo vetëm që nuk përmendte fare shqiptarët, por për më tepër vendimet e tij cenonin rënd tërësinë tokësore të tyre. Sipas vendimeve të këtij traktati, gati gjysma e territoreve shqiptare u jepej shteteve sllave të Ballkanit. Në territoret që parashikohej të shkëputeshin nga trungu etnik bënte pjesë edhe kazaja e Tetovës, e cila sipas ndarjes së atëhershme administrative të shtetit osman, ishte pjesë e sanxhakut të Prizrenit dhe e vilajetit të Kosovës.

Shqiptarët sapo kuptuan përmbajtjen e Traktatit të Shën Stefanit filluan përgatitjet për të mbrojtur tërësinë tokësore të hapësirës së tyre. Mobilizimi i tyre filloi që para se të formohej Lidhja Shqiptare e Prizrenit. Udhëheqësit e Lëvizjes Kombëtare deklarorin se përpjekjet për zbatimin e vendimeve të Traktatit të Shën Stefanit, do të detyronin shqiptarët që të mbronin tokat e tyre nëpërmjet luftës së armatosur. *“Nëse territoret e Dibrës dhe të Tetovës do t’i jepeshin Bullgarisë, sipas vendimeve të Traktatit të Shën Stefanit, kjo do të çonte në revolucion”*, shkruante Abdyl Frashëri, në gazetën austriake, “Le Messenger de Vienne”, të datës 3 maj 1878. Nëse do të ndodhte diçka e tillë, kjo do të bëhej burim i përhershëm luftërash¹. Nëpërmjet deklaratave për shtypin evropian, krerët shqiptarë përpiqeshin t’i paralajmëronin Fuqitë e Mëdha që të mos lejonin padrejtësitë, pasi në të kundërtën ato do të kontribuonin në krijimin e vatrave të përhershme të luftës në këtë pjesë të Evropës Juglindore.

Cenimi i tërësisë tokësore të territoreve shqiptare shkaktoi pakënaqësi të madhe në mesin e shqiptarëve. Rreziku i humbjes së një

---

¹ Frashëri, Kristo. 2013. *Abdyl Frashëri*. Tiranë: albPAPER, f. 109.

pjesë të tokave të tyre, mobilizoi atdhetarët shqiptarë, pa dallim krahine dhe besimi fetar. Këtij mobilizimi iu bashkuan edhe krerët e Lëvizjes Kombëtare nga kazaja e *Tetovës*. Më 22 maj të vitit 1878, banorët shqiptarë të Tetovës, myslimanë dhe të krishterë, i dërguan një telegram ambasadorit të Francës në Stamboll, Furnié, me të cilin kundërshtonin vendimin e Traktatit të Shën Stefanit për dhënien e territoreve shqiptare Bullgarisë. Telegrami ishte nënshkruar nga 459 shqiptarë, të cilët, në emër të 30 000 myslimanëve dhe rreth 7 500 të krishterëve, nga njëra anë kërkonin zbatimin e reformave nga Qeveria osmane dhe nga ana tjetër kundërshtonin përpjekjet ekspansioniste për krijimin e Bullgarisë së Madhe e cila “do të ishte shkatërrim për atdheun” e tyre².

Për të kundërshtuar vendimet e Traktatit të Shën Stefanit, drejtuesit e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare ndërmorën një sërë masash organizative. Krahinat e ndryshme nisën të mbanin kuvende ndërkrahinore, me qëllim që të parapërgatitnin mbajtjen e një Kuvendi të Përgjithshëm, për themelimin e një lidhjeje kombëtare. Nismës për mbajtjen e një kuvendi të tillë në Prizren, iu përgjigjën edhe përfaqësuesit e Lëvizjes Kombëtare nga kazaja e Tetovës. Delegatët e *Tetovës* iu bashkuan atyre të Dibrës, Kërçovës dhe Gostivarit, për të marrë pjesë në kuvendin ndërkrahinor të vilajetit të Kosovës që do të mbahej gjatë muajit maj 1878³.

Me të kuptuar se shqiptarët po përgatiteshin të themelonin një lidhje me karakter kombëtar, menjëherë kundërveproi Qeveria osmane. Aktivitetet e shqiptarëve për t’u vetorganizuar, në mënyrë të pavarur nga Porta e Lartë, për të mbrojtur tërësinë e trojeve të tyre, shkaktuan reagimin e menjëhershëm të sulltanit. Në fund të majit të vitit 1878, Porta e Lartë thirri në Stamboll disa nga personalitetet më të shquara shqiptare të kohës, si: Sheh Mustafa Tetovën, Abdyl Frashërin, Iljaz pashë Dibrën, Ali bej Gucinë, Ymer Prizreni, Ahmet Koronicën, Zija Prishtinën etj. Qëllimi i tij ishte që t’i bënte për vete këta përfaqësues shqiptarë, në mënyrë që lidhjes që pritej të themelohej, në vend të karakterit kombëtar shqiptar, t’i jepej karakter mysliman dhe pastaj atë ta përdorte si mjet të vetin për të kërcënuar Kongresin e Berlinit⁴. Porta e Lartë, përmes

² *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit I (Dokumente arkivash franceze)*. Përgatitur nga Ligor Mile. Tiranë: ASHRPSSH, 1978, f. 153-154; Frashëri, Kristo. 1997. *Lidhja Shqiptare e Prizrenit 1878-1881*. Tiranë: Toena, f. 76.

³ Frashëri, Kristo, *Abdyl Frashëri...*, f. 138.

⁴ Krahaso: *Historia e popullit shqiptar, vëllimi i dytë, vitet '30 të shek. XIX-1912*. Tiranë: Toena, f. 154; Belegu, Xhefer, 1939. *Lidhja e Prizrenit*. Tiranë: Kristo Luarasi, f. 17; Frashëri, Kristo, *Abdyl Frashëri...*, f. 140.

presionesh, u përpoq t'i bindte ata që t'i jepnin besëlidhjes karakterin e një organizate islamike ballkanike. Këta personalitete takoheshin çdo ditë me përfaqësues të pushtetit osman në Sekretariatit e pallatit për të realizuar takimin me sulltanin. Kur kuptuan se audienca me sulltanin qëllimisht zvarritej, në mëngjesin e 8 qershorit, Sheh Mustafë Tetova, së bashku me Abdyl Frashërin, Iljaz Pashë Dibrën, Ali Bej Gucinë, Ahmet Koronicën dhe personalitete të tjera, pa i njoftuar fare autoritetet osmane u nisën me tren për në Kosovë⁵, me qëllim që të arrinin sa më shpejt në Prizren, ku do të mbahej Kuvendi Themelues i Lidhjes Shqiptare.

Në Kuvendin themelues të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit morën pjesë edhe katër përfaqësues nga kazaja e *Tetovës*, si: Rexhep Beu, Haxhi Saliu, Hasan Derralla dhe Esad Beu. Dy të fundit, për kontributin e tyre në luftën kundër Serbisë ishin emëruar pashallarë⁶. Ndër personalitetet më të shquara që merrnin pjesë në Kuvendin e Përgjithshëm, konsulli Lippich numëronte edhe Hasan pashë Tetovën (Derrallën), Ali bej Gucinë, Iljaz pashë Dibrën, Abdullah pashë Drenin, Ahmet Koronicën etj.⁷

Më 15 qershor 1878, përfaqësuesit e sipërpërmendur të *Tetovës* së bashku me ata të Dibrës së Madhe, Dibrës së Vogël, Shkupit, Prishtinës, Gjilanit, Jeni Pazarit (Novi Pazarit), Mitrovicës, Pejës, Gucisë, Senicës, Tashlixhesë dhe Lumës ishin nënshkrues të një telegrami proteste që i dërgonin nga Prizreni ambasadorit francez kundër aneksimit të territoreve shqiptare nga Mali i Zi, Serbia dhe Bullgaria. Ata kërkonin nga diplomati francez që qeveria e tij, këto kërkesa t'i paraqiste në Kongresin e Berlinit, në mënyrë që të korrigjohej padrejtësia që u ishte bërë shqiptarëve në Shën Stefan⁸.

Ashtu si përfaqësuesit e kazave dhe krahinave të tjera edhe delegatët e *Tetovës* nuk ishin unikë në qëndrimet e tyre për të mbështetur ose jo dokumentin kryesor të miratuar më 17 korrik nga Lidhja, i njohur si *Kararname* (aktvendimi). Për shkak të pranisë së elementëve prosulltanist në Kuvendin e Lidhjes së Prizrenit, ky dokument përmbante disa formulime kontradiktore, duke mos qartësuar nëse Lidhja do të

⁵ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 85, 86.

⁶ *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet austro-hungareze (1878), vëllimi I*. 2008. Përgatitur nga Beqir Meta, Ferit Duka, Marenglen Verli. Tiranë-Prishtinë: Albanica, f. 130. (AIH, Vj. 30-2-213. Relacion i konsullit Chiari për eprorët, me të cilin njofton përgatitjet dhe gatishmërinë e shqiptarëve për të mbrojtur interesat e tyre. Selanik, më 14 qershor 1878).

⁷ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 88.

⁸ *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit I...*, f. 168.

kishte karakter shqiptar ose karakter mysliman. Prandaj, nga rreth 110 delegatë të pranishëm në kuvend, Kararnamenë e nënshkruan vetëm 49*, pra rreth 44%. Nga 9 delegatët nga kazaja e *Tetovës* (Esad pashë Tetova, Mehmet Tetova, Sheh Mustafë Tetova, Rexhep pashë Dërralla, Hasan Masharnuredin, Haxhi Sadiku, Mehmet Efendiu, Abdyl Reufi, Riza Fuati), 5 prej tyre e nënshkruan atë, kurse 4 e refuzuan. Kararnameja u nënshkrua pa përjashtim nga të gjithë anëtarët e rrymës sulltaniste dhe u kundërshtua nga të gjithë delegatët e rrymës radikale. Përfaqësuesit e rrymës së moderuar u përçanë. Nën presionin e Portës së Lartë, disa prej tyre, si Iljaz pashë Dibra, Mehmet bej Prishtina, Hamdi Shaban Peja, Sadik pashë Tetova, Ahmet Sabri Karahasani, Jashar bej Shkupi, e nënshkruan Kararnamenë. Të tjerë pjesëtarë të rrymës së moderuar si Ali pashë Gucia, Ali pashë Draga, Jakup pashë Shkupi, Sheh Mustafa Tetova, Shaban bej Prizreni, Riza Abdurrahman Prishtina, Ali Tefik Manastiri, refuzuan ta nënshkruajnë programin e sulltanistëve. Esad Tetova, Sulejman Vokshi, Filip Doda përfaqësues të rrymës atdhetare, megjithëse i kishin të rreshtuar emrat e tyre në fund të Kararnamesë, ata nuk pranuan të vinin nënshkrimet e tyre⁹, në atë dokument.

Organet drejtuese të Lidhjes Shqiptare ishin *Këshilli i Përgjithshëm* (Këshilli Qendror) dhe *Komiteti Kombëtar* (Komiteti për Shpëtimin Publik). Këshilli i Përgjithshëm kishte gjithsej 56 anëtarë, 28 prej të cilëve ishin nga vilajeti i Kosovës, 18 nga ai i Janinës dhe 10 nga vilajeti i Shkodrës. Nga *kazaja e Tetovës* anëtarë të këtij organi të lartë ishin: Mustafa Tetova dhe Haxhi Sadik Tetova*. Sheh Mustafa Tetova ishte njëkohësisht edhe nënkryetar i Këshillit të Përgjithshëm, pra i Lidhjes Shqiptare, kurse kryetar Iljaz pashë Dibra. Komiteti Kombëtar, i cili kishte funksione ekzekutive kishte gjithsej 13 anëtarë, njëri prej tyre Ymer Prizreni (Haxhi Ymeri), u zgjodh kryetar, kurse të tjerët përbënin

* Sipas konsullit Lippich, Kararnameja (Aktvendimi), i Komitetit të Prizrenit për mbrojtjen e vendit ishte nënshkruar prej 47 delegatëve, të cilët përfaqësonin rajonet e Prizrenit, Gjakovës, Pejës, Gucisë, Jeni Pazarit, Senicës, Tashllixhës, Mitrovicës, Vushtrrisë, Prishtinës, Gjilanit, Shkupit, *Tetovës*, Kërçovës, Gostivarit, Dibrës së Poshtme dhe asaj të Sipërme. Sipas këtij Aktvendimi përfaqësuesit e këtyre vendeve merrnin përsipër të mbronin integritetin tokësor të vendit, pra të Perandorisë Osmane. (*Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet austro-hungareze (1878), vëllimi I...*, f. 200, shih dokumentin: *AIH Vj. 30-2-221*. Kopje e Kararnamesë dërguar nga Shkodra Ministrisë së Jashtme në Vjenë).

⁹ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 98, 99; 436, referenca 84.

* *Haxhi Sadik Tetova* nga studiuesi Kristo Frashëri herë vendoset në grupin e të moderuarve herë në atë sulltanist.

tre komisionet (për punët jashtme, për punët brendshme dhe për çështje financiare). Secili prej tyre kishte nga 4 anëtarë. Komisioni për Punë të Brendshme, me kryetar Haxhi Shaban Prizrenin, njërin anëtar e kishte nga *Tetova*, Esad pashë Tetovën. Ky komision u ngarkua me detyrën e ruajtjes së rendit publik, “*mëkëmbjen e organeve kushtetore dhe me ndjekjen e çështjeve gjyqësore*”¹⁰.

Sheh Mustafa Tetova, Hasan Pasha, Esad Pasha, Rexhep Beu dhe Mehmet Efendiu, nga studiues të ndryshëm përmenden si personalitete me ndikim në Lidhje¹¹, të cilët merrnin pjesë në takime të rëndësishme dhe në vendimmarrje. Hasan Pasha, Esad Pasha, Rexhep Beu dhe Mehmet Efendiu përmenden edhe në një letër që konsulli francez në Shkodër, Pons, i dërgonte ministrit të tij të Jashtëm, Vadington, më 1 korrik 1878. Ai theksonte se në Prizren ishin mbledhur krerët shqiptarë, të cilët do të diskutonin për rekrutimin e forcave vullnetare, për mbrojtjen e territoreve shqiptare nga pushtimi i mundshëm i tyre nga Mali i Zi, Serbia dhe Bullgaria. Në këtë takim merrnin pjesë edhe përfaqësuesit e sipërpërmendur nga *Tetova*¹².

Idesë për formimin e komiteteve ndërkrahinore në shkallë vilajeti iu bashkëngjiti edhe kazaja e *Tetovës*. Më 26 qershor 1878, në Prishtinë u themelua Komiteti Ndërkrahinor i Lidhjes Shqiptare për vilajetin e Kosovës. Më pas, këtij komiteti iu bashkëngjitën edhe kazatë e tjera të Kosovës, kazatë e Ohrit, të Dibrës, të Matit, të Shkupit dhe të Manastirit, si dhe kazaja e *Tetovës*, e cila ishte pjesë e sanxhakut të Prizrenit. Delegatët e Këshillit të Përgjithshëm pasi ishin larguar nga Prizreni kishin arritur të formonin brenda një kohe të shkurtër komitetet krahinore të Lidhjes së Prizrenit në pjesë të ndryshme të territoreve shqiptare¹³.

Përfaqësuesit nga kazaja e *Tetovës* ishin të pranishëm në të gjitha takime e rëndësishme dhe vendimet që merrte Lidhja. *Rezolutën* (Kanunin e ri) e miratuar më 2 korrik të vitit 1878, nga Kuvendi i Përgjithshëm, me të cilën organizatën e formuar në Prizren e shpalli Lidhje Shqiptare, e nënshkroi një numër më i madh i përfaqësuesve *tetovarë*. Në mesin e delegatëve nënshkrues ishin edhe: Riza Fuati, Mehmet Pasha, Hasan Pashë Derralla, Sheh Mustafa, Sadiku, Mehmeti

¹⁰ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 108; Shih dhe: Belegu, Xhefer, *vep. e perm.*, f. 30; *Historia e popullit shqiptar...*, f. 160.

¹¹ *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit I...*, f. 178, 207; Shih dhe: Shehu, Gjyltekin. 2010. *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet franceze (1878-1881)*. Prishtinë, f. 33.

¹² *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit I (1876-1879)...*, f. 177-178.

¹³ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 128, 133.

dhe delegati i Gostivarit*, Haxhi Zulika¹⁴. Në dallim nga Kararnameja e 17 qershorit, dokumentin e ri, i cili i jepte Lidhjes së Prizrenit karakter të qartë kombëtar, e nënshkroi pjesa më e madhe e përfaqësuesve nga *Tetova*.

Shqiptarët e kazasë së *Tetovës* u bashkuan me bashkëkombësit e tyre në mbrojtje të tërësisë tokësore të trungut etnik. Ata mbetën të zhgënjyer edhe nga qëndrimi i fuqive evropiane në Kongresin e Berlinit, i cili ishte mbledhur për të rishikuar vendimet e Traktatit të Shën Stefanit. Rrjedhimisht, ata ishin të vendosur për të kundërshtuar çdo vendim, i cili do të prekte tërësinë territoriale shqiptare. Në një letër që Safet Pasha, vezir i madh i Perandorisë Osmane, në korrik 1878, u dërgonte ambasadorëve të tij në vendet e huaja i njoftonte se shqiptarët, myslimanë e të krishterë, sidomos ata të rretheve të Novi Pazarit, të Senicës, të Dibrës, të Tashlixhesë, të Prishtinës, të Mitrovicës, të Pejës, të Gjakovës, të *Tetovës*, të Lumës etj., me të cilët do të bashkoheshin edhe shqiptarët e rretheve fqinje, do ta kundërshtonin me armë aneksimin e tokave të tyre nga shtetet fqinje. Sipas letrës, popullata nuk i kishte përfillë fare këshillat e autoriteteve osmane për të pranuar vendimet e Kongresit të Berlinit. Premtimi i vetëm i shqiptarëve ishte se ata nuk do të sulmonin, por se me çdo kusht do të mbronin tokat e tyre, nëse do të kishte përpjekje për pushtim. Veziri i madh kërkonte nga ambasadorët e tij që t'i njoftonin qeveritë ku ata shërbenin për situatën e krijuar në tokat shqiptare dhe për përgatitjet e shqiptarëve për luftë. Sipas informatave që posedonte Safet Pasha, 240 000 gegë ishin të organizuar ushtarakisht dhe të gatshëm të luftonin në mbrojtje të tokave të tyre¹⁵.

Meqenëse Fuqitë e Mëdha nuk i morën fare parasysh të drejtat kombëtare të shqiptarëve, në Kongresin e Berlinit dhe për më tepër morën vendim që një pjesë e tokave veriore shqiptare t'i jepeshin Malit të Zi, drejtuesit e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit vendosën që kërkesat e tyre t'ia drejtonin Qeverisë osmane. Për këto arsye, Lidhja zgjodhi nënkryetarin e saj që në emër të popullit shqiptar të zhvillonte bisedime me qeverinë e Stambollit. Më 3 gusht 1878, shtatëdhjetëvjeçari nga *Tetova*, Sheh Mustafa u dërgua në Stamboll, për të biseduar me vezirin e madh lidhur me fushatën luftarake të projektuar nga Lidhja, kundër

* Në atë kohë nahija e Gostivarit ishte pjesë e kazasë së *Tetovës*.

¹⁴ Rexha, Ilijaz. 1978. *Lidhja e Prizrenit në dokumentet osmane*. Prishtinë: Arkivi i Kosovës, f. 26, 29-30; Belegu, Xhefer, *vep. e përm.*, f. 39; *Historia e popullit shqiptar...*, f. 159-160.

¹⁵ *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit I...*, f. 176-177.

pretendimeve malazeze, për aneksimin e territoreve shqiptare. Konsulli austro-hungarez në Prizren, Jelinek, besonte se Komiteti i Prizrenit “do të drejtohet sipas këshillës së këtij dinjitar shpirtëror, që gëzon një prestigj të madh në popull”. Ai mendonte se qëndrimi i Sheh Mustafa Tetovës në kryeqytetin perandorak, lidhej me përpjekjet e tij për arritjen e autonomisë së Shqipërisë dhe se krahu ushtarak në Stamboll pengonte kthimin e tij në Prizren¹⁶.

Detyra e Sheh Mustafa Tetovës ishte që t’i kërkonte Qeverisë osmane që të mos dorëzonte asnjë pjesë të territoreve shqiptare shteteve të tjera. Sipas konsullit britanik në Shkodër, Kirby Green, Sheh Mustafa ishte njeri me ndikim dhe ndoshta kjo ishte arsyeja që pikërisht ai u ngarkua me këtë mision. Përndryshe, nënkomiteti ushtarak i Prizrenit e kishte zgjedhur atë për udhëheqës të vetin, ndërsa jepej kushtrimi që këtë shembull ta ndiqnin edhe komitetet tjera, në mënyrë që shehut t’i jepej komanda supreme. Nga ana tjetër, siç duket, në kryeqendrën e Perandorisë, Sheh Mustafa Tetova ishte takuar edhe me sulltanin, me të cilin kishte biseduar për shqetësimet e bashkëkombësve të tij. Përderisa qëndrimi i tij në Stamboll nuk jepte rezultate, Qeveria osmane, nën presionin e jashtëm, nisi përpjekjet për të realizuar vendimet e Kongresit të Berlinit, për dorëzimin e territoreve shqiptare (Plavë, Guci) Malit të Zi. Por, meqenëse shqiptarët ishin kundër, Stambolli dërgoi një përfaqësues të vetin, Mehmet Ali pashë Maxharin për të bindur krerët e Lidhjes që të hiqnin dorë nga rezistenca e tyre. Sipas vlerësimeve të ambasadorit francez në Stamboll, Furnié, zgjedhja e Mehmet Ali pashës si përfaqësues i Portës së Lartë, ishte krejt e papërshtatshme, pasi ai urrehej në Shqipëri. Në Stamboll mendonin se ai krahas aftësive për të triumfuar mbi vështirësitë, do të shfrytëzonte edhe miqësinë që kishte me disa anëtarë me peshë të Këshillit të Përgjithshëm, si: Iljaz pashë Dibra, Ali pashë Gucia, Abdulla pashë Dreni, Hasan pashë Tetova, Shaban bej Peja të cilët sipas konsullit Jelinek dikur kishin luftuar nën urdhrat e tij dhe me ndërmjetësimin e pashait osman, ata kishin marrë tituj të lartë¹⁷.

¹⁶ *Haus Hof und Staats Archives, Politisches Archives*, Wien, Arkivi i Institutit të Historisë në Tiranë, Fondi Dokumente të sjella nga Arkivi i Vjenës dhe të përkthyer në shqip. AIH, Vj. 30-1-192 dhe 30-2-263. Raport i Jelinek për kontin Andrassy mbi gjendjen në Kosovë. Prizren, më 6 gusht 1878; *Po aty*, Vj. 30-1-163. Raport i konsullit Jelinek për kontin Andrassy lidhur me qëndrimin e Lidhjes së Prizrenit dhe autoriteteve osmane ndaj okupacionit të Bosnjës dhe vendimeve të Kongresit të Berlinit. Prizren, më 15 shtator 1878. (Më tej: AIH, Vj...).

¹⁷ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 144; Shih dhe: Belegu, Xhefer, *vep. e përm.*, f. 46.

Drejtuesit e Lidhjes Shqiptare sapo kuptuan se mareshali osman, Mehmet Ali pashë Maxhari ishte nisur për në Kosovë*, filluan përgatitjet për ta penguar atë të realizonte planin e tij. U thirrën të ktheheshin në Prizren rreth 700 luftëtarë shqiptarë të armatosur, të drejtuar nga Ali Draga, të cilët dy javë më herët kishin shkuar në Jeni Pazar, për të mbrojtur viset shqiptare nga ndonjë provokim serb. Ndërkohë, ata prisnin kthimin e nënkryetarit të tyre, Sheh Mustafa Tetova nga Stambolli, ku ishte ftuar nga sulltani. Ai pritej të kthehej në Prizren para se të mbërrinte Mehmet Ali pasha. Por, deri në fund të gushtit nënkryetari i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit vazhdonte të takohej me vezirin e madh. Sipas kujtimeve të të birit, Sabri Tetova, të cilave u referohet studiuesi Kristo Frashëri, shehu *tetovar* ishte takuar disa herë dhe me vetë sulltan Abdyl Hamitin II, i cili u përpoq ta bindte që ta ndihmonte Mehmet Ali pashën në misionin e tij të vështirë. Por, nënkryetari i Lidhjes kishte refuzuar kategorikisht. Për shkak të moshës së thyer dhe respektit që gëzonte te bashkëkombësit e vet, sulltani hezitoi të merrte masa shtrënguese kundër tij, por u përpoq ta mbante sa më gjatë në Stamboll, me arsyetimin se ende nuk i kishte përfunduar bisedimet me atë. Kur mareshali osman u nis për në Prizren, Sheh Mustafa Tetova këmbënguli që edhe ai të kthehej në Kosovë. Gjatë udhëtimit me tren nga Stambolli për në Selanik, atë e shoqëroi vetë kryeministri osman, i cili vazhdoi përpjekjet për ta bindur që të pranonte propozimin e sulltanit. Por, meqenëse nuk arriti ta bindte, sapo arritën në Selanik, ai e detyroi Sheh Mustafain që të kthehej përsëri në Stamboll, ku u mbajt zyrtarisht si “*mysafir*” i Pallatit, që në fakt ishte gjendje arresti, për afro dy muaj¹⁸.

Sipas një raporti të konsullit austro-hungarez në Prizren, Jelinek që i drejtohet kontit Andrassy, në lidhje me vizitën e Mehmet Ali Pashës në Prizren, të datës 27 gusht 1878, theksohet se në Komitet mbretëronte një “*tronditje e thellë dhe mosbesim i madh [...] prej lajmit se sheh Mustafë Tetova, i cili ishte dërguar në 3 të këtij muaji në Stamboll për bisedime me Vezirin e Madh, papritur për arsye të panjohura është thirrur telegrafisht në kryeqytet prej Selaniku [...]*”. Sipas konsullit të përmendur ishte e vështirë që Komiteti të shpërndahej, pa u kthyer shehu ose të paktën pa dërguar telegram ose një letër, ku do ta bënte të njohur qëndrimin e tij. Ai mendonte se ndikimi në popull i shehut plak ishte i

* Mehmet Ali pashë Maxhari u nis nga Stambolli drejt tokave shqiptare, më 19 gusht 1878.

¹⁸ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 145-146.

madh, prandaj edhe qëndrimi i mëtejshëm i Komitetit do të varej shumë nga qëndrimi i Mustafa Tetovës¹⁹.

Duke parë se Mehmet Ali pashë Maxhari ishte i vendosur me çdo kusht ta realizonte misionin e tij, disa drejtues të Lidhjes Shqiptare, si Iljaz pashë Dibra, Ahmet efendi Koronica, Hasan pashë Tetova, Dervish bej Luma, më 28 gusht 1878, u nisën për në Gjakovë. Ata deklaruan se shkonin për ta ndihmuar mareshalin osman në misionin e tij, por, në fakt qëllimi i tyre ishte pengimi i udhëtimit të mëtejshëm i myshirit osman drejt Plavës dhe Gucisë. Më 31 gusht udhëheqësi ushtarak osman u nis për në Gjakovë²⁰.

Ardhja e mareshalit osman, Mehmet Ali Pasha në Prizren për të bindur Lidhjen Shqiptare që të mos bënte rezistencë, por të pranonte vendimet e Kongresit të Berlinit që disa territore shqiptare t'i jepeshin Malit të Zi, shkaktoi pakënaqësi te popullsia e atjeshme. Disa drejtues të Lidhjes, si Abdullah Pasha, kadiu i Gjakovës Ahmet efendi Koronica dhe Hasan pashë Tetova u kishin shkuar në Gjakovë, që me datën 28 gusht. Ata kishin deklaruar se këtë e kishin bërë për ta bindur popullsinë e atjeshme që të mos zhvillonte rezistencë të armatosur kundër malazezëve²¹. Mirëpo, përkundër këtyre deklaratave, që me sa duket ishin në funksion të mosacarimit të marrëdhënieve me Portën e Lartë, në terren forcat e Lidhjes zhvilluan luftime me Mehmet Ali Pashën, më 5 dhe 6 shtator 1878, ku ai mbeti i vranë. Sipas konsullit Jelinek, krerët e Lidhjes, si Ahmet efendi Koronica, Hasan pashë Tetova, Dervish bej Luma, si dhe krerët shqiptarë të Gjakovës dhe Pejës duhej ishin përgjegjës për këtë veprim. Gjithashtu edhe konsulli i përgjithshëm austro-hungarez, Lippich akuzonte këta personalitete për vrasjen e ushtarakut osman. Sipas këtyre dy konsujve, këta personalitete shqiptare kishin shkuar në Gjakovë para se atje të arrinte Mehmet Ali Pasha, me mision për ta përgatitur popullin që ta kundërshtonte kërkesën e komandantit osman për dorëzimin e territoreve shqiptare Malit të Zi. Lippich supozonte se ata kishin shkuar në Gjakovë me urdhër të Komitetit të Lidhjes Shqiptare, për të mobilizuar malësorët dhe për të

---

¹⁹ *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet austro-hungareze (1878), vëllimi I...*, f. 276.

²⁰ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 147-148.

²¹ *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet austro-hungareze (1878), vëllimi I...*, f. 284. Shih dokumentin: *AIH*, Vj. 30-1-158. Raport i Jelinekut, për kontin Andrassy mbi revoltën e shqiptarëve në Prizren. Prizren, më 31 gusht 1878.

nxitur rebelimin në Gjakovë dhe në Pejë²². Sipas një telegrami që konti Andrassy* i dërgonte Lordit Salisbury, Hasan pashë Tetova ishte njëri ndër personalitetet shqiptare që kishte nxitur vrasjen e Mehmet Ali pashës, të cilin shqiptarët e akuzonin se në Kongresin e Berlinit u kishte falë toka shqiptare* Malit të Zi dhe Austro-Hungarisë²³.

Me gjithë kundërshtimet e shqiptarëve, Fuqitë e Mëdha vazhdonin presionin e tyre mbi Perandorisë Osmane që kjo e fundit t'i dorëzonte Malit të Zi territoret, të cilat Kongresi i Berlinit ia kishte njohur shtetit të vogël ballkanik. Për realizimin e kësaj kërkesë, Porta e Lartë ishte e gatshme që të përdorte edhe forcën për ta nënshtruar Lidhjen Shqiptare. Por, para se të kalonte në luftë të hapur kundër shqiptarëve, Stambolli nisi të manovronte si zakonisht, duke u premtuar atyre se do të merrte në shqyrtim kërkesën e Lidhjes për formimin e një vilajeti shqiptar, nëse ata do t'i lëshonin Malit të Zi territoret e kërkuara. Për realizimin e kësaj ideje, Porta e Lartë e liroi nga "arresti" Sheh Mustafa Tetovën dhe e la të lirë të kthehej në Kosovë, pasi paraprakisht kishte marrë premtimin prej tij se do të angazhohej për t'i dhënë fund konfliktit me Malin e Zi²⁴.

Pas kthimit të *Sheh Mustafa Tetovës* nga Stambolli, ai vizitoi të gjitha qytetet kryesore të vilajetit të Kosovës. Në nëntor 1878, veprimtari *tetovar*, në emër të Lidhjes, kërkonte nga degët e saj që të dërgonin

²² *Po aty*, f. 298-299. Shih dokumentet: *AIH*, Vj. 30-1-160 dhe Vj. 30-1-197. Raport i konsullit Jelinek për kontin Andrassy mbi vrasjen e Mehmet Ali Pashës. Prizren, më 10 shtator 1878; *AIH*, Vj. 30-1-106. Raport i konsullit Lippich për kontin Andrassy mbi ngjarjet në Gjakovë dhe aktivitetin e Lidhjes së Prizrenit. Shkodër, më 14 shtator 1878.

* Konti Gyula Andrassy (Xhula Andrashi), 1823-1890, shtetar hungarez. Në vitin 1847 hyri në Dietën Hungareze dhe në revolucionin e vitit 1848 luftoi kundër Austrisë. Pas disfatës së Hungarisë, ai iku në emigracion dhe u dënua me vdekje në mungesë, por u amnistua më 1857 dhe u kthye në Hungari. Mbështeti Deakun në bisedimet me Austrinë dhe u bë kryeministri i parë i Hungarisë (1867-1878). Nga ajo kohë do të luaj rol të rëndësishëm në politikën e jashtme të Austro-Hungarisë. Në vitet 1871-1879, ishte ministër i Punëve të Jashtme të Austro-Hungarisë. (Më gjerësisht Derguti, Menduh & Gurakuqi, Romeo. 2004. *Historia e Kohës së Re (3), Qytetërimi përëndimor, 1871-1918*. Tiranë: SHBLU, f. 112-113).

* Me vendimet e Kongresit të Berlinit parashikohej që Austro-Hungaria të mbante garnizone ushtarake në sanxhakun e Novi Pazari, i cili në atë kohë banohej në shumicë nga popullsia shqiptare.

²³ *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze (1878-1881)...*, f. 95-97.

²⁴ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 166.

përfaqësuesit e tyre në Prizren, ku do të mbahej një kuvend i ri²⁵. Nga të dhënat që ofrojnë konsujt austro-hungarezë dhe britanikë, që në atë kohë shërbenin në territoret shqiptare, shihet se Sheh Mustafa Tetova gëzonte autoritet të madh brenda Lëvizjes Kombëtare Shqiptare.

Shehu tetovar u kthye në Prizren rreth datës 20 tetor 1878, pas afro tre muaj qëndrimi në kryeqytetin perandorak. Ai ishte përkrahës i programit autonomist të Komitetit të Stambollit, por në lidhje me Plavën dhe Gucinë shprehej i gatshëm për të bërë lëshime. Sipas tij, nuk ia vllente të sakrifikohej fitimi i vilajetit shqiptar autonom për këto dy vendbanime. Sheh Mustafa theksonte se nëse Lidhja do të angazhohej në luftë kundër Malit të Zi për mbrojtjen e këtyre vendbanimeve, atëherë nuk do të mund ta realizonte kërkesën e saj kryesore, krijimin e një vilajeti të bashkuar autonom. Në dallim nga atdhetarët tjerë, *nënkryetari* i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit i besonte premtimit të qeverisë osmane, prandaj qëndrimi i tij shihej me skepticizëm nga rryma atdhetare²⁶, e Abdyl Frashërit.

Ndërkohë, gjatë muajve shtator-tetor brenda Lidhjes Shqiptare u zhvilluan diskutime rreth programit të saj, të cilat u përhapën në të gjitha viset e Shqipërisë. Këto diskutime nga vëzhgues të huaj u paraqitën, nga disa si rivalitet, kurse nga pjesa tjetër e tyre si konflikt midis grupit të Gjakovës dhe të Prizrenit. Grupi i parë konsiderohej si rryma “*ekstremiste*”, kurse i dyti krahu i moderuar. Sipas njoftimeve të konsullit Lippih, në fund të shtatorit 1878, Dibra, *Tetova* dhe Luma u shkëputën nga krahu “*revolucionar*” dhe u bashkuan me atë të moderuar²⁷.

Sheh Mustafa, në cilësinë e nënkryetarit të Lidhjes, pavarësisht moshës së shtyrë, e vazhdoi aktivitetit e tij, për realizimin e autonomisë kombëtare. Ai mori pjesë në Kuvendin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, të mbajtur në Dibër, më 1 nëntor 1878. Kuvendi miratoi një rezolutë, me të cilën kërkohej formimi i një vilajeti shqiptar, i cili do të kishte kryeqytet Manastirin, organet e tij ekzekutive dhe ligjvënëse, nëpunës shqiptarë, shkolla në gjuhën shqipe, buxhet të tijin etj. Këtë rezolutë duhej t’ia paraqisnin dhe argumentonin Portës së Lartë, një delegacion i Lidhjes i përbërë prej 14 vetash, ku bënte pjesë edhe Sheh Mustafa Tetova²⁸.

²⁵ *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze (1878-1881)*. Përgatitur nga Skender Rizaj. Prishtinë-Priştina: Arkivi i Kosovës, 1878, f. 102-104; *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit I...*, f. 207.

²⁶ *Po aty*.

²⁷ *Po aty*, f. 163.

²⁸ *Historia e popullit shqiptar...*, f. 172-173; 190.

Sipas njoftimeve të konsullit Green, kur Mustafa Tetova u kthye në Prizren, në fund të tetorit 1878, ai e gjeti Lidhjen të dobësuar nga “*xhelozitë krahinore*”. Realisht anëtarët e Lidhjes kishin pikëpamje të ndryshme për sa u takon çështjeve që buronin nga vendimet e Kongresit të Berlinit. Menjëherë, pasi arriti në kryeqendrën e Lidhjes, Sheh Mustafai zhvilloi një udhëtim nëpër qytete të vilajetit të Kosovës, ku realizoi takime me krerët lokalë. Përkundër faktit se nuk dihet përmbajtja e bisedimeve midis tij dhe drejtuesve krahinorë, por, sipas disa informacioneve që ofrojnë konsujt britanikë dhe austro-hungarezë, ai synonte të merrte drejtimin e Lidhjes Shqiptare dhe për këtë arsye kishte filluar punën për “*riorganizimin*” e saj. Për këtë qëllim ai u drejtoi një thirrje të gjithë krerëve të Shqipërisë Veriore, të cilët i ftonte që të dërgonin nga një përfaqësues të tyre në një kuvend të posaçëm, i cili do të mbledhej me nismën e tij në Prizren. Pasi nismëtari i tij nuk kishte publikuar programin e vet dhe pasi rrethet nuk dërguan delegatët e tyre, Kuvendi i posaçëm i Lidhjes dështoi²⁹. Përkundër kësaj tentative të pasuksesshme, Sheh Mustafa Tetova shpejt arriti të merrte drejtimin Lidhjes Shqiptare.

Në pranverë të vitit 1879, Porta kishte nënshkruar një konventë me qeverinë vjeneze, në mbështetje të nenit 25 të Traktatit të Berlinit, për vendosjen e garnizoneve austro-hungareze në disa pika të Sanxhakut të Novi Pazarit. Kjo konventë shkaktoi reagime të ndryshme në Shqipëri. Disa e shihnin atë si hapin e dytë, pas pushtimit të Bosnjë-Hercegovinës më 1878, për depërtimin e Vjenës drejt Ballkanit Jugor, kurse pjesa tjetër e pranoi atë. Në grupin e fundit bënin pjesë shumica e anëtarëve të Lidhjes Shqiptare së bashku me kryetarin e saj, Sheh Mustafa Tetovën. Me këta u bashkuan sidomos edhe banorët e qyteteve të Prizrenit, të *Tetovës*, të Prishtinës dhe të Shkupit. Në një bisedë që Sheh Mustafa Tetova zhvilloi me konsullin Jelinek, më 14 maj 1879, deklaroi se ai personalisht ishte tepër i kënaqur nga konventa, sepse vendosja e trupave austro-hungareze në Sanxhak do të pengonte ekspansionin serb drejt Kosovës. Gjithashtu, kryetari i Lidhjes Shqiptare u shpreh se ishte në interesin e shqiptarëve që të kishin marrëdhënie të mira me Vjenën, pasi sipas tij sundimi osman në Evropë nuk do të zgjaste shumë. Ai mendonte se brenda 4-5 vjetëve Perandoria Osmane do të shembej dhe pas kësaj Austro-Hungaria do t’i mbronte shqiptarët nga lakmitë pushtuese serbo-bullgare³⁰. Bazuar në këto deklarata të tij, Sheh Mustafa Tetova

²⁹ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 167.

³⁰ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 190-193.

mendonte se shqiptarët duhej të prisnin edhe disa vjet derisa të shembej Perandoria Osmane dhe deri atëherë të siguronin mbështetjen e njëres Fuqi të Madhe, që në këtë rast do të ishte Austro-Hungaria, e cila kur të vinte momenti do t'i ndihmonte ata që jo vetëm ta fitonin por edhe ta mbronin autonominë e tyre.

Gjatë gjysmës së dytë të qershorit 1879, Porta e Lartë dërgoi përforcime ushtarake në Kosovë. Ky veprim u kuptua nga shqiptarët si sinjal se ajo nuk kishte ndërmend t'u njihte atyre të drejta autonomiste dhe se përgatitej të ndërmerre operacion ushtarak për të shtypur lëvizjen e tyre. Kjo shkaktoi ankesa dhe protesta, të cilat u injoruan nga Qeveria osmane. Prandaj, më 23 qershor u zhvillua në Rugovë një miting, ku morën pjesë 800 burra të armatosur të ardhur nga Prizreni, Peja, Dibra, Tetova dhe Shkupi. Në miting u qortuan përfaqësuesit e Prizrenit pse kishin lejuar hyrjen e trupave qeveritare në qytetin e tyre³¹.

Në shtator të vitit 1879 u vendos të mblidhej Këshilli i Përgjithshëm i Lidhjes Shqiptare, i cili do të shqyrtonte dy çështje themelore: qëndrimi që duhej mbajtur nga provokimeve kufitare të Malit të Zi dhe zhvillimi i luftës për të drejtat autonomiste të Shqipërisë. Anëtarët që përfaqësonin viset e vilajetit të Kosovës në Këshillin e Përgjithshëm arritën, pothuajse që të gjithë, në Prizren gjatë ditëve të para të tetorit. Personalitetet që më së shumti u ranë në sy vëzhguesve të huaj ishin Sheh Mustafa Tetova, Iljaz pashë Dibra, Ali pashë Gucia, Hasan pashë Tetova, Ymer efendi Prizreni, Sulejman agë Vokshi³².

Më 3 tetor 1879, u mblodh Kuvendi i Përgjithshëm në të njëjtën ndërtesë, ku ishte themeluar Lidhja Shqiptare, në qershorin e vitit 1878. Në njërën nga seancat e para, u zgjodh edhe Këshilli i Përgjithshëm, i cili e zëvendësonte atë që ishte zgjedhur me rastin e themelimit të Lidhjes. Me zgjedhjet e reja, u rrit numri i atdhetarëve që u takonin dy rrymave (radikale dhe të moderuar) dhe u zvogëlua numri i sulltanistëve. Kryetar i Këshillit të Përgjithshëm u zgjodh Haxhi Ymer efendiu, në vend të Sheh Mustafa Tetovës. Nuk dihen arsyet e largimit të *shehut tetovar* nga drejtimi i Lidhjes, nëse ishin shëndetësore ose për motive politike. Dy kryetarët e parë të Lidhjes Shqiptare, Iljaz pashë Dibra dhe Sheh Mustafa Tetova i takonin rrymës së moderuar, kurse kryetari i ri, i cili ishte myderriz i të drejtës islame dhe ishte nga Prizreni, i takonte rrymës atdhetare³³. Ndoshta pikërisht kjo ishte arsyeja që Sheh Mustafa u largua

³¹ *Po aty*, f. 194-195.

³² *Po aty*, f. 200-201.

³³ *Po aty*, f. 202, 203; Shih dhe: *Historia e popullit shqiptar...*, f. 191.

nga drejtimi i Lidhjes për t'u zëvendësuar nga Haxhi Ymer efendiu, i cili ishte mbështetës i platformës atdhetare të Abdyl Frashërit.

Krahas Sheh Mustafa Tetovës, i cili ishte ndër figurat më të shquara të Lidhjes Shqiptare, personalitete të tjera të rëndësishme nga kjo kaza ishin edhe Esad pasha, Hasan pasha etj. Në janar të vitit 1880, Ahmet Muhtar Pasha, komandant i përgjithshëm i trupave osmane në Rumeli³⁴, thirri në takim Esad Kalkandeli (Tetova) pashën dhe Hasan Derrallën* dhe disa udhëheqës të tjerë shqiptarë për t'i sqaruar mbi nevojën që Guçia t'i lëshohej Malit të Zi, në përputhje me vendimet e Traktatit të Berlinit. Udhëheqësit shqiptarë, ndonëse pranuan kërkesën e komandantit osman, kërkuan nga ai që paraprakisht të informoheshin banorët e territoreve të cilat duhej t'i jepeshin Malit të Zi. Megjithëse kërkesa u pranua dhe njoftimi u bë nga autoritetet osmane, popullsia vendase e kundërshtoi kategorikisht këtë vendim. Ata deklaruan se ishin të gatshëm të vazhdonin luftën për të mos lejuar vendosjen e pushtetit malazez mbi këto territore³⁵.

Në një njoftim të valiut të Manastirit për kryeministrinë, në gusht 1880, bëhet fjalë për zgjedhjen e delegatëve të Komitetit Qendror të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Sipas tij, anëtarë të këtij organi të lartë kombëtarë, nga kazaja e *Tetovës* ishin: Hasan Pasha, Esad Pasha, Mehmed Efendiu, anëtari i gjyqit të shkallës së parë*, Hoxha Mustafa efendiu dhe Sadik Aga. Në fakt, *Tetova* përfaqësohej me 6 anëtarë në Komitetin Qendror, kryetar i të cilit ishte Haxhi Ymeri. Nga gjithsej 31 anëtarë, sa kishte Komiteti Qendror, rreth 20% e tyre ishin nga *Tetova*. Sipas të dhënave që ofron studiuesi Ilijaz Rexha, pas Prizrenit (i cili kishte 9 përfaqësues), *Tetova* ishte qendra më e përfaqësuar në këtë organ kombëtar. Nga qendrat tjera vetëm Gjakova përfaqësohej me 3 anëtarë, kurse qendrat tjera përfaqësoheshin me nga 2 ose 1 anëtar³⁶.

Në Kuvendin e Dibrës (20-23 tetor 1880), ku morën pjesë rreth 300 delegatë, konsulli Lippih veçon 7 pjesëmarrës me peshë, të cilët i përmend edhe tradita popullore: Ali pashë Guçia, Sadik pashë Hoxholli

³⁴ Abdyli, Ramiz. 2004. *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze*, Libri I. Prishtinë: Instituti i Historisë, f. 345, referenca 375.

* Hasan pashë Derralla (Tetova) ishte i ati i Mehmet pashë Dërrallës (ministër i Luftës në Qeverinë e Ismail Qemalit). Ishin me origjinë nga fshati Gradec.

³⁵ Abdyli, Ramiz, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit...*, Libri I, f. 345-346; Abdyli, Ramiz, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze*, Libri II. Prishtinë: Instituti i Historisë, f. 81.

* Nuk njihet emri i tij.

³⁶ Rexha, Ilijaz, *vep. e përm.*, f. 73.

(nga Dibra), Esad pashë Tetova, Hasan pashë Tetova, Abdulla pashë Dohishtit dhe Xhamal pashë Mati. Në Kuvend morën pjesë përfaqësues të tre rrymave. Pjesa më e madhe e pjesëmarrësve i takonin rrymës atdhetare të moderuar. Aty u diskutua krijimi i një province (vilajeti) autonome shqiptare. Nevoja për krijimin e një njësie autonome shqiptare brenda Perandorisë Osmane u përkrah nga të dy rrymat, radikalë e të moderuar, kurse u kundërshtua nga sulltanistët (rreth 8% e pjesëmarrësve). Dallimet midis këtyre dy rrymave, radikale dhe të moderuar, qëndronin në faktin se të parët kërkonin bashkimin e 4 vilajeteve me në krye një “gubernator të aftë që fliste gjuhën shqipe”. Organ më i lartë i vilajetit shqiptar do të ishte Këshilli i Përgjithshëm, prej 20 anëtarësh. Shqipja do të përdorej në shkolla e gjyqe. Ata kërkonin një Shqipëri të lirë nën protektoratin e Perandorisë Osmane. Të moderuarit kërkonin që të katër vilajetet të mbeteshin ashtu siç ishin, me administrata të veçanta, por të bashkoheshin në një ejalet të vetëm, me në krye një guvernator të emëruar nga sulltani. Esad pashë Tetova, përkrahu platformën radikale*. Kuvendi i Dibrës gjithashtu diskutoi edhe për formimin e qeverisë së përkohshme shqiptare, megjithëse, në disa zona, si në Prizren, Gjakovë, Pejë, Dibër, Guci, Tetovë, Shkup, Kumanovë, Gjilan, Prishtinë, Kaçanik degët e Lidhjes kishin filluar të ushtronin funksione e tyre, si mbledhjen e taksave, ruajtjen e rendit publik, luftimin e vjedhjeve etj. Me fjalë të tjera, në këto vise kishte filluar jetën e vet qeveria e përkohshme shqiptare³⁷.

Kazaja e Tetovës pati përfaqësuesit e saj edhe në organet e pavarura të ngritura nga Lidhja Shqiptare e Prizrenit, në janar 1881. Pas formimit të Qeverisë së Përkohshme, u krijuan edhe komitetet e sanxhaqeve. Komiteti i sanxhakut të Prizrenit përbëhej nga gjithsej 24

---

* Platforma e radikalëve, e cila parashikonte bashkimin e të gjitha tokave shqiptare në një vilajet të vetëm, të pajisur me një autonomi të gjerë dhe po të kundërshtohet nga Qeveria osmane atëherë shqiptarët ta realizonin nëpërmjet luftës u përkrah nga rreth 120 pjesëmarrës. Krahas Abdyl Frashërit, Ymer Prizrenit, Sulejman Vokshit etj., ajo u përkrah edhe nga personalitete të tjera të shquara, si: Ali pashë Gucia, Iljaz pashë Dibra dhe Esad pashë Tetova. Rezoluta tjetër e paraqitur nga rryma e moderuar dhe e mbështetur edhe nga sulltanistët, pati afërsisht 150 mbështetës. Sipas Lippihut, figurat më të shquara që mbështetën atë ishin: Sadik pashë Hoxholli, Hasan pashë Tetova, Abdulla pashë Dohoshishtit, Xhemal pashë Zogolli etj. U hodhën propozime që kryeqytet i vilajetit autonom shqiptar të ishte Ohri, Manastiri ose Elbasani. (Shih: Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 337).

³⁷ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 332-336; Frashëri, Kristo, *Abdyl Frashëri...*, f. 218-219.

anëtarë, në përbërjen e tij kishte edhe një përfaqësues nga *Tetova*, Haxhi Saliu, i cili krahas disa anëtarëve tjerë vlerësohej si ndër më aktivët³⁸.

Krahas pjesëmarrjes aktive në gjithë veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare dhe organet drejtuese të saj, *tetovarët* iu bashkuan edhe forcave të armatosura vullnetare, që kishin për qëllim mbrojtjen e tokave shqiptare nëpërmjet luftës së armatosur. Në tetor 1880, vullnetarët nga *Tetova* u bashkuan me ata shkodranë dhe prizrenas në mbrojtje të Tuzit dhe të Ulqinit. Më 5 nëntor 1880, në Shkodër hynë 300 vullnetarë nga kjo kaza, ku u bashkuan me luftëtarë të tjerë shqiptarë, të ardhur nga vise të tjera, të cilët kishin për qëllim të luftonin në mbrojtje të Ulqinit. Më 15 nëntor rreth 360 vullnetarë *tetovarë* dhe dibranë u nisën për atje³⁹.

Përfaqësues nga kazaja e *Tetovës* ishin pjesë edhe e Ushtrisë së Qeverisë së Përkohshme, të formuar në janar 1881. Sipas një njoftimi të konsullit të përgjithshëm anglez në Selanik, J. E. Blunt, në janar 1881, Lidhja Shqiptare e Prizrenit kishte shpallur rekrutimin e burrave të aftë për luftë, pasi përgatitej të luftonte kundër ushtrisë osmane. Qëllimi i Lidhjes ishte që të dërgonte trupat e saj në Shkup, për të detyruar autoritetet perandorake të kryeqendrës së vilajetit të Kosovës që të dorëzonin pushtetin. Pastaj ata planifikonin të vazhdonin drejt Kumanovës dhe Gjilanit. Sipas këtij njoftimi, forcat e armatosura të Lidhjes kishin vendosur që në çdo vend ku kalonin të rekrutonin 30 deri në 40 vetë. Më 3 janar pritej që të mbërrinin në Shkup 150 deri në 200 burra nga *Tetova* dhe Gostivari⁴⁰. Në shkurt të vitit 1881, forcat e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit arritën ta çlironin edhe *Tetovën*, Gostivarin, Dibren, ku u vendos autoriteti i Qeverisë së Përkohshme⁴¹.

Përkundër sukseseve të arritura, forcat e armatosura të Lidhjes shpejt u ndodhën përballë ushtrisë së fuqishme të Perandorisë Osmane. Për rrjedhojë, ushtria osmane arriti t'u shkaktonte disfata të njëpasnjëshme forcave shqiptare, ndërsa shumë drejtues të saj u dorëzuan te osmanët. Sipas një telegrami që Dervish pasha i dërgonte valiut të Shkodrës, nga Ferizaj, më 16 prill 1881, e njoftonte atë se krerët kryengritës të Dibrës, Prishtinës, *Tetovës*, Pejës, Shkupit ishin dorëzuar dhe se priste që të njëjtën gjë ta bënin edhe udhëheqësit e Prizrenit dhe të Gjakovës⁴². Disa nga ata për të ruajtur pasurinë ose privilegjet e tyre,

³⁸ *Po aty*, f. 376.

³⁹ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 327, 342, 345.

⁴⁰ Abdyli, Ramiz, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit...*, *Libri II*, f. 139.

⁴¹ *Historia e popullit shqiptar...*, f. 218.

⁴² Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 405.

hoqën dorë nga platforma kombëtare. Hasan Pashë Dërralla, njëri nga drejtuesit e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, nga takimi me Ahmet Muhtar pashën u vu në shërbim të Qeverisë osmane, duke tradhtuar idealet e Lidhjes Shqiptare. Ai ishte ndër të parët që iu dorëzua Dervish Pashës në Ferizaj. Në këmbim, Qeveria osmane e shpërbleu me postin e mytesarifit të Prizrenit⁴³. Dervish Pashës gjithashtu i ishte dorëzuar edhe Sadik Pasha nga *Tetova*⁴⁴, ashtu si edhe shumë drejtues të tjerë të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

Megjithëse ishte ndër të parët që iu dorëzua ushtrisë osmane, Hasan pashë Dërralla nuk qëndroi gjatë në krye të sanxhakut të Prizrenit, pasi osmanët e pensionuan. Një personalitet tjetër i shquar nga kazaja e *Tetovës*, Esad Pasha, pasi e nënshkroi deklaratën e pendimit që u ofruan osmanët drejtuesve të Lidhjes Shqiptare, u pendua disa ditë më vonë. Prandaj, Dervish pasha e arrestoi dhe së bashku me familjen i internoi në Anadoll⁴⁵. Gjithashtu, ndër të arrestuarit bënte pjesë edhe Rauf Efendiu, ulema (dijetar) nga *Tetova*, i cili vuante dënimin në burgun e Prizrenit⁴⁶, pasi nuk kishte pranuar të hiqte dorë nga kërkesat kombëtare.

Përfundim

Vendimet e traktatit të Shën Stefanit, sipas të cilave copëtoheshin tokat shqiptare, u kundërshtuan me ngulm nga popullsia shqiptare e kazasë së *Tetovës*, e të dy besimeve fetare, myslimanë dhe ortodoksë. Po ashtu, përfaqësues nga kjo kaza morën pjesë në të gjitha aktivitetet e rëndësishme të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ata morën pjesë aktive në miratimin e dokumenteve kryesore të saj (Kararnamesë dhe Kanunit të ri); protestave e memorandumeve drejtuar Fuqive të Mëdha dhe Qeverisë osmane; veprimtarinë ushtarake të Lidhjes etj. Përfaqësues të saj morën pjesë në Kuvendin themelues dhe ishin pjesë e organeve drejtuese të Lidhjes Shqiptare, si Kuvendit të Përgjithshëm dhe Komitetit Qendror. Madje, Sheh Mustafa Tetova fillimisht ishte nënkryetar dhe pastaj edhe kryetar i Lidhjes, kurse Esad pashë Tetova ishte pjesë e Komitetit

⁴³ Abdyli, Ramiz, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit...*, Libri II, f. 81, referenca 44; Rizaj, Skender. 2008. Katër vilajetet shqiptare gjatë Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Në *Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe vendi i saj në histori*. Prishtinë: Instituti i Historisë, f. 143; Shih dhe: Belegu, Xhefer, *vep. e përm.*, f. 188; Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 410-411; Shih dhe: *Historia e Popullit Shqiptar...*, f. 224.

⁴⁴ Rizaj, Skender, *Katër vilajetet shqiptare...*, f. 141.

⁴⁵ Frashëri, Kristo, *Lidhja Shqiptare...*, f. 475, 476, referencat 65, 111.

⁴⁶ Rizaj, Skender, *Katër vilajetet shqiptare...*, f. 144.

Qendror, si anëtar i Komisionit për Punë të Brendshme. Sheh Mustafa Tetova, nga vëzhguesit e huaj vlerësohej si njëri ndër personalitetet më me ndikim të shqiptarët. Ai përfaqësoi Lidhjen Shqiptare në bisedimet me Qeverinë osmane gjatë muajve gusht-shtator 1878 dhe në vazhdimësi mbështeti kërkesën për krijimin e një vilajeti autonom shqiptar. Ai mendonte se ishte e domosdoshme që shqiptarët të siguronin një aleat të jashtëm dhe besonte se këtë rol mund ta merrte Austro-Hungaria, e cila kishte interesa të drejtpërdrejta në Gadishullin Ballkanik.

Në shkurt të vitit 1881, kazaja e Tetovës, ashtu si një pjesë e madhe e territoreve shqiptare, u çlirua nga sundimi osman dhe u vu në shërbim të Qeverisë së Përkohshme të Lidhjes Shqiptare. Por, pas shtypjes së Lidhjes nga ushtria osmane, pjesa më e madhe e përfaqësuesve tetovarë, për të shpëtuar nga ndëshkimet iu nënshtruan Qeverisë osmane, megjithëse pati edhe të tillë, si Esad pashë Tetova, Rauf Efendiu etj., që refuzuan amnistinë dhe mbështetën platformën kombëtare. Për këtë arsye, Esadi u internua në Anadoll bashkë me familjen, kurse Raufi vuajti dënimin me burg. Pjesëmarrja aktive e tetovarëve në Lidhjen Shqiptare të Prizrenit është tregues i ngritjes së vetëdijes kombëtare të popullsisë shqiptare, të kësaj pjese të vilajetit të Kosovës.